

مروری بر آثار احمد محمود (۴)

آناهید اُجاکیانس

دیدار

مجموعه داستان دیدار، شامل دو داستان کوتاه و یک داستان بلند به نام «بازگشت»، در سال ۱۳۶۹ منتشر شد. از این مجموعه، داستان «بازگشت» در سال ۱۹۷۷ به زبان آلمانی به صورت رمانی مستقل نیز انتشار یافته است.

مجموعه دیدار دارای سبک روایی بدیع و کم نظیری است که تنوع و حلاوت جدیدی به سبک ساده و عاری از پیچیدگی آثار پیشین نویسنده می‌بخشد و، گرچه در ابتدا اندکی مبهم و گمراه‌کننده می‌نماید، به تدریج برای خواننده مأنوس و سبب گرایش او به اثر می‌گردد.

در این نوآوری، راوی دانای کل صرفاً به روایت داستان قناعت نمی‌کند و گه‌گاهی از جایگاه خود خارج می‌شود، به گفت‌وگوی مستقیم با شخصیت‌های خود می‌پردازد، جویای احوال آنان می‌گردد، برای کشف احوال درونی‌شان کاوش می‌کند و، در پاره‌ای موارد، لحن طنزآمیز به خود می‌گیرد که بر جذابیت اثر می‌افزاید.

داستان کوتاه «کجا میری ننه امرو؟»

در این نخستین داستان از مجموعه دیدار، خواننده، از بدو ماجرا، شاهد حضور مستقیم

راوی دانای کل در صحنه می‌شود که به گفت و گو با «ننه امرو»، قهرمان اثر، می‌نشیند و به ماجرای اشاره دارد که در سطور بعدی، در قالب رجعت به گذشته‌ای طولانی، آن را روایت می‌کند بی‌آنکه همراهی سایه‌وار و گفت و گوی او با شخصیت‌ها قطع شود:

– تو شب چه به سرت ئومد ننه امرو.

ننه امرالله خیال می‌کند که – انگار – بار دیگر، در گذشته‌ای دور، همین هول و تکان را داشته است.

– گریه هم کردی ننه امرو؟

خیال می‌کند که در همین گذشته دور، پای امرالله، به وقت فرار تیر خورده است و از نردبان چوبی سقوط کرده است.

«امرالله» جوان شبی، در منزل خود، مورد تهاجم و اصابت گلوله افرادی ناشناس قرار می‌گیرد و با پای لنگان و خونین به مکانی ناشناس برده می‌شود. در پی این حادثه، تلاش مستمر و پی‌گیر ننه امرو برای یافتن یگانه فرزندش آغاز می‌گردد و پیرزن بینوا، گالش به پا و عبای شوهر از دست رفته بر تن، در سرمای زمستان، به این سو و آن سو و به نزد این و آن کشانده می‌شود.

مراجعه به تأمینات و زندان شهر بی‌اثر می‌ماند. استمداد از مؤذن شهر و نیز توسل به «صید عبد شاه» رمال برای دعانویسی امیدهایی کاذب به زن می‌بخشند. در این میان، «استوار عیدی»، که، به قولی، خود در شب حادثه عامل دستگیری «امرو» بوده است، به طفره رفتن از پاسخ صریح و دادن قول‌های دروغین به زن درمانده اکتفا می‌کند و او را، برای کمک به همسرش در برگزاری یک مهمانی، به خانه خود می‌برد.

مهمانی استوار با موفقیت برگزار می‌شود و حُسن ختام آن بساط تریاک و عرق خوری است که، در پی آن، ننه امرو وادار به شرح ماجرای خود و باعث تفریح و تمسخر مهمانانی می‌گردد که به دروغ «رئیس تأمینات» و «رئیس کلانتری» معرفی شده‌اند. ننه امرو، که آن شب از دریافت دستمزد خویش امتناع می‌ورزد، روز بعد نیز، به امید کسب مساعدت استوار عیدی، به کمک همسر او می‌شتابد و عیدی بار دیگر، با دادن وعده یافتن امرو، پیرزن را روانه خانه می‌سازد.

ننه امرو، که به دروغ استوار پی برده است، مصرانه چند روزی را در اطراف کلانتری و خانه استوار به شب می‌رساند. عیدی، که از جریان قتل رئیس امریکائی شرکت

حفاری به دست امرو آگاه است، عاقبت به ستوه می آید و بار دیگر، با لحنی مهربان، ننه امرو را امیدوار می سازد که به زودی اخبار جدیدی از فرزندش را شخصاً به اطلاع او خواهد رساند.

همان شب، «جاسم»، دوست امرو، به دیدن ننه امرو می آید و زن، درمانده اما هنوز امیدوار، از مقدمه چینی های جاسم به ناگاه درمی یابد که امرو به دار آویخته شده و قبرش نامعلوم است.

ننه امرو شب هولناکی را با یک تک گوئی طولانی سپری می سازد. او، در هذیان تب و لرز متناوب، به سوگ امرو می نشیند و با او از جوانی و بی گناهی اش سخن می گوید و از فریب های رمال و عیدی می نالد. سحرگاه، پس از خروج از اتاق، با دیدن صحنه مقابل خود در جا خشکش می زند. شلووار سیاهی شبیه به شلووار امرو بر نردبان شکسته ای که امرو بالای آن تیرخورده بود آویزان است.

این شلووار سیاه را چه کسی بر شاخ پله شکسته نردبان چوبی آویخته بود تا ننه امرالله، در این سحرگاه خیس خاکستری، خیال کند که امرالله پیش رویش بر دار آویزان است.

مضمون، سبک و زبان اثر

بی پناهی ننه امرو و سادگی اش و عشق شدید اما، در عین حال، کورکورانه مادرانه و نیز عزت نفس او در تقابل با ریاکاری و فرصت طلبی مأمور قانونی قرار می گیرد که نخست شخصیتی خاکستری می نماید، اما، به تدریج، با ملعبه قراردادن قهرمان اثر و دادن وعده های کاذب و سرانجام با عمل کردن به وعده اش به شیوه ای رذیلانه، به ضد قهرمان اثر مبدل می شود.

احمد محمود از جمله نویسندگانی است که پیوسته در پویائی و رسیدن به پختگی در زبان و سبک آثار خود است و این تلاش در هر اثر جدید او نمودار می گردد. در مجموعه دیدار شاهد دو تمایز جدید سبکی هستیم.

شاخصه اول سبک روایتگری جدیدی است که نه تنها در آثار نویسنده بلکه در آثار ادبی دیگر نیز کم نظیر است. همان گونه که قبلاً اشاره شد، راوی دانای کل، در این اثر، از نقش سنتی خویش پا فراتر می نهد و، با حضوری سایه وار اما گسترده، در متن داستان حضور می یابد و با همه شخصیت های داستان گفت و گویی مستقیم برقرار می سازد.

(این بخش‌های داستان با علامت [] مشخص می‌شوند).

این ارتباط در مورد ننه امرو، قهرمان اثر، همچون همزاد یا بخشی از ذهنیت او، رنگی عاطفی و لحنی دلسوزانه و نگران و هشداردهنده می‌گیرد.

– پاشو ننه امرالله! پاشو این بیست تو منم بگیر خرج کن.

ننه امرالله تکان نمی‌خورد، حرف هم نمی‌زند، تنها نگاه می‌کند [– «نمی‌ترسی ننه امرو؟» – «چرا، می‌ترسم!» – «خوب پس بلند شو برو!» – «نمیرم! دروغم گفته، می‌خوام بفهمه که فهمیده‌م!» – «استوار عیدی شمره! پرتت میکنه بیرون!» – «مُنم کنیز بی‌بی‌م زینبم! رسواش می‌کنم!» – «سماجت بخرج نده ننه امرالله!»]

□

□

ننه امرالله سرفه می‌کند [– «سرما خوردی ننه امرالله؟» – «ها ننه. گلوم و سینهم درد میکنه.» – «از خانه نیا بیرون ننه امرالله، منقل را خاکه کن، چارتخمه بخور، تو این سرما دو پیاله چای دم کن.» – «نمیتونم ننه. تو خانه انگار رو تاوۀ داغ نشسته‌م!» – «درِ خانه سرکار استوار هم که مراد نمیده، میده؟»] ننه امرالله، سیگار می‌کشد، سرفه‌هایش خشک است. می‌بیند که از کنار پرده پنجره خانه استوار عیدی، دو چشم پیدااست [– «خودشه؟ سرکار عیدی؟» – «نه، شیرین خانمه، ننه امرالله.»]

اما، در مورد شخصیت‌های دیگر، نقش راوی همانند وجدان بیداری است که قصد پند و افشاگری دارد.

– برو ننه جان. اگر ایشالا خبری شد، خبرت می‌کنم!

تو نگاه خسته ننه امرالله تردید هست. راه می‌افتد. سرکار عیدی لبخند می‌زند [– «چرا پیرزن را امیدوار می‌کنی سرکار عیدی؟» – «من؟!» – «بله! شما.» – «چه امیدی بهش داده‌م؟» – «حرفهات یادت نیست؟» – «چه گفته‌م مگر؟» – «فراموش کردی به ننه امرالله گفتی: ناامید نباش ننه امرو. گفتی: یه چیزایی دستگیرم شده.» – «ای بابا، خوب برا دلخوشی پیرزن گفتم!» – «برای دلخوشی پیرزن یا کمک شیرین؟» – «مزدش دادم!» – «ولی نگرفت.» – «خُب خره!» – «ای سرکار استوار، ننه امرالله خر نیست. ننه امرالله از حرفهای تو برای خودش ...» – «میدونم، میدونم. امید میسازه!» – «خوب پس چرا دوباره گفتی: جای امرالله راحت، خوبه؟» – «برا اینکه رَدش کنم، آخه مثل سقز چسبیده!» – «همین؟» – «پس چه کنم؟» – «حساب دل شکسته این پیرزن را نمی‌کنی؟ سرکار عیدی.» – «یادش میره بابا، ولم کن!» – «یادش نمیره!» – «بکُشه پشت دوری!»]

این شگرد روایی، که جایگاهش درست در داستان کوتاه است، به نویسنده مجال

می دهد تا با جملاتی کوتاه - که بیانگر ذهنیات شخصیت ها و پیش آگهی ها و نکات مجهول داستان و جانشین عبارات روایی و توصیفی اند - به پرورش شخصیت ها پردازد و کنش و واکنش های میان آنها را تجسم بخشد. هرچند بدعت و جذابیت این سبک به نوعی خواننده را از چالش درک ناگفته ها از درون گفته ها محروم می سازد، اما نویسنده موفق شده است با اختیار پایانی تفسیرپذیر برای داستان به غافلگیری خواننده دست یابد.

مشخصه دوم اثر توجه و تأکید نویسنده بر دنیای ذهنی و درونی قهرمان خویش است. تلاطمات این دنیای درون، طوفان بی امان ذهنی و آشفتگی های آن، به زیبایی، در تک گوئی ننه امرو در پایان داستان جلوه گر می شوند و او را شخصیتی زنده و باورکردنی می سازند.

زبان پخته و نیز شیرینی لهجه جنوبی از دیگر جاذبه های اثرند.

حالا ننه امرالله چه کند؟ - از جا برمی خیزد «نی سوز آکجا نومد؟ سی چه ئیقمد یخ کردم؟» چفت در اتاق را می اندازد «چراغ خونهم را خاموش کردن!» می نشیند پای منقل خاکه «پنه سرکار عیدی... په تو که گفتی جاش خوبه! راحته! - ئی نیمتنه صاحب مُردهم کجاس؟ لاید زیر خاک! آ زندگی خیری ندیدی ننه! ندیدی! - ها! ها میدونم! خاطر جمع ننه امرو! ناامید مباش! راحته! - په چه دردی دارم ئیقمد گرمم میشه؟ بسم الله ننه امرو، بالا، بیو بالا، آب در خاک، باد تو آتش - په تو هم؟! تو هم صید عبد شاه؟ وُی پُختم! حیف آ جوونیت ننه، جوونیت! - شوهر کن ننه امرو! تف به روت عیدی! امیدوارم کردی که پیام کلفتی شیرین خانمت را بکنم؟ خونه آبادون صید عبد شاه، خونه آبادون! - په سی چه ئی نیمتنه صاحب مُرده آ تنم در نمیا؟ خو در بیا جامونده، پُختم! ئووفه! راحتم، راحتم! ... خانم، چشم. مو طاقت ایوب دارم! - تو خیلی پرطاقتی ننه امرو، مو به تو افتخار می کنم! - افتخار میخوام چه کنم، جاسم! امرالله کجاس؟ جاش خوب هست؟ ننه، ئو شلوار سیاه که غرق خون بود! پات چاق شده حالا ننه؟ خونش بند ئومده؟ - په سی چه دستم میلرزه؟ چه دردی داره ئی دل تیرخوردهم که قرار نمیگیره؟ یخ کردم! قرار بگیر آخر! سی چه ئیقمد میلرزی دل تیرخورده؟ - نیمتنه کجاس په؟ په چارقدم کو؟ یخ کردم! ...

... به جوونی تو رحم نکردن ننه؟ خودشون جوون ندارن؟ سرکار عیدی بچه نداره؟ داره خو! دو تا هم داره! تف به ریش نداشتهت سرکار عیدی! - امشو مهمون دارم ننه امرالله! رئیس تأمینات! بیو تریاک بکش، پشتو را هم بگو! شیرین خانم دستش درد میکنه ننه امرو! امرالله جاش راحته! یه چیزایی دستگیرم شده! خودم میام خبردارت می کنم!! تش به جونت بگیره

سرکار عیدی! بچه‌م را کشتین، ها؟ - دارت کشیده‌ن ننه؟ ...
 ... کبب بیکسون! دلم سر رفت! سر رفت ننه! پناه بی‌پناهون! تقاص میگیره! مو خدا را دارم -
 خدا!!! - بی‌حیا نومه بودم گدایی؟ کلفتی شیرین خانم؟ - بیا ئی پولو بگیر! پول سرت را
 بخوره! بچه‌م سرکار عیدی، بچه‌م! امرالله! هوووف ف - «

داستان کوتاه «دیدار»

داستان کوتاه «دیدار»، که بخش مهم آن با بهره‌گیری از جریان سیال ذهنی و تداعی‌ها و رجعت به گذشته شکل گرفته است، سخن از تقابل‌ها دارد. تقابل شیوه ستنی زندگی و قوام عواطف و روابط انسانی در آن با زندگی پرهیاهو و غرق در شتاب ماشینی و کم‌رنگ شدن علایق، تقابل جوانی و پیری، تقابل انسان با خود و دیگران و سرانجام تنهایی محتوم او مضامین این اثر را تشکیل می‌دهند.

خلاصه داستان

داستان با ترسیم صحنه‌ای از هیاهو و شتابزدگی زندگی شهری آغاز می‌گردد. «غلامعباس همتی»، پرونده‌های اداری در بخل، روانه خانه است، به امید آنکه در آرامش و خنکای آن به تجدید قوا پردازد و دمی را به آسایش بگذراند. اما دریغ که «همیشه چیزی باید خاطرش را آزرده کند!». او، به محض رسیدن، از فوت خاله‌اش «دده نصرت» آگاه می‌شود. مادر سالخورده‌اش، «ننه غلام» (نرگس)، بقچه در دست اصرار دارد که غلام هر چه زودتر، به اتفاق او، به دیدار دده (خواهر) نصرت برود تا روح او آرامش گیرد و غلام تقاضا دارد تا این سفر کمی به تعویق افتد تا او به کارهای اداری خود سر و سامان دهد. اما ننه غلام، با سماجت و پافشاری، ولو به تنهایی، عزم رفتن دارد.

داستان سپس، در درون اتوبوسی که عازم اهواز است، با جریان سیال ذهنی ننه غلام ادامه می‌یابد که، طی آن، خاطرات گذشته، جسته و گریخته، سر از گذشته درمی‌آورند و در زن احساسات گوناگون پدید می‌آورند. در این میان، دده نصرت، که در جوانی با ننه غلام صیغه خواهری خوانده و همدم او در گذشته بوده است، بخش اعظم این هجوم خاطرات و آشفتگی‌های درونی زن را شکل می‌دهد. رفت و آمد خاطرات خوش و ناخوش گاه چهره پیرزن را به لبخند و گاه چشمان او را به اشک ریختن وامی‌دارد. با هر تداعی، رابطه او با دده نصرت و سوء تفاهمات دردناک گذشته دل زن را به درد می‌آورند.

دده نصرت بر گردن او و فرزندانش حقّ بزرگی دارد و زن متحیر است که چگونه غلام این همه را فراموش کرده و به دیدار نصرت نیامده است. احساس شرمندگی از غفلت فرزندانش او را به عذرخواهی از دده نصرت و احساس عمیق تنهایی و امی دارد. عذاب وجدان او از اینکه، در مواردی چند، با رفتار نسنجیده، دده نصرت را رنجانده و به نوعی نازائی او را به رُخش کشیده چهره پیرزن را دردمند و شرمنده می سازد. حتی او لحظاتی چند نصرت را همچون سایه ای کم رنگ در مقابل چشمانش می بیند که با لحن شماتت باری می پرسد چرا زودتر به دیدن او نیامده است.

یک لحظه چشمها را می بندد و باز می کند «دَدَه، کوتاهی نکرده! توقع مو زیاده. گرفتارن، حلالشان کن!» می شنود انگار: «خدا حلالشان کنه دَدَه نرگس» سر برمی دارد «هان؟» به اطراف نگاه می کند «تو اینجایی دَدَه؟» خاله نصرت پیش رویش است «خودتی دَدَه؟ خوب نمی بینمت. چشم آب ئوورده، خودت که خبر داری.» سایه ای - انگار - لغزان، پیش روی پیرزن است. همه خوابند. با دَدَه نصرت حرف می زند - با نگاه و لرزش گونه ها و پرش پلک چشمها «خودتی دَدَه؟» خودش است «حلالم کن دَدَه. دیر خبردار شدم، دیر راه افتادم.» اما دَدَه نصرت خبرش کرده بود - تو خواب. گفته بود که غلامعلی آمده است خواستگاری «ها دَدَه. تو خیرم کردی، اما آدمیزاد دیر می فهمه! وقتی شد، وقتی گذشت و رفت، ئو وقت به خودش میاد که ای دل غافل دیدی حالی م نشد؟ - ئو حرفو که گفت مرادش همی بود. ئو نگاه، ئو اشاره!»

سپس ننه غلام، با نگرانی و آشفتگی، به لحظه مردن دده نصرت و تنهایی او در دم آخر می اندیشد.

«دَدَه، وقت رفتن خوشحال بودی یا غمگین؟ کی بالا سرت بود دم آخر؟ - ازت خبر داشتم دَدَه، ناخوش که نبودی! - کسی هم برات گریه کرد؟ حاج غلامعلی طلا که نبود. دیدیش؟ خودش ئومد دستت را گرفت و برد؟ وصیت کردی دَدَه یا ناغافل مُردی؟» [- معلوم نیست نرگس خاتون! گویا شب، مثل همه شبها خوابید، نصف شب با درد سینه بیدار شد، چند تاناله کرد و بعد هم تمام شد!] - «تو خودت بودی؟ دیدی؟» - «نه، شنیده ام ننه غلام.» - «از کی؟ کسی که بالا سرش نبوده. تنها بوده، تنها. مثل مو!»

او، سرانجام، خسته از هجوم افکار و احساسات متناقض، به خواب عمیق فرو می رود تا رؤیایی شیرین و برآورده شدن آرزویی دیرین را ببیند.

- خواب می بیند ننه غلام؟ اگر خواب می بیند، چه می بیند؟ آرزوهایی را که در خلوت و در

بیداری خوابشان را دیده است؟ - اینجا کجاست؟ این خانه دَرندشت؟ خانه خودش؟ خانه مردش؟ خانه امید بچه‌ها و زنهاشان و نوه‌هایش؟ دَدَه نصرت هم هست؟ - بله، هست! روز جمعه است، روزهای جمعه همه جمع می‌شوند، از در که می‌آیند تو، همه دستش را می‌بوسند «نه! تو را به خدا نه!» دستش را پس می‌کشد. اما پس هم نمی‌کشد. دلش سرشار از محبت می‌شود. بعد از مرگِ مردش خانه سوت و کور نشده است. نوه‌ها مثل پروانه دورش می‌گردند، عروسها نمی‌گذارند دست به سیاه و سفید بزنند، خودشان می‌پزند، می‌خورند، می‌شویند. همه جا مثل گل، مثل دسته گل، [- «خوش به سعادت دَدَه نرگس، شکر خدا بچه‌ها خلف بار ثومدن - امیدی!» - «بچه‌های تو هم هستن دَدَه نصرت، خودت بزرگشان کردی، تو نَفِیت! - چرا بدخلقی دَدَه؟ خیال می‌کنی حرف مردم را باور می‌کنم که...» - «حسادت؟ خدا خودش میدونه که از جانم بیشتر دوستشون دارم.» - «خدا سایه‌ت را کم نکنه.»] دَدَه نصرت چادرش را برمی‌دارد: «کجا؟ امروز بچه‌ها ثومدن تو را ببین.» راه می‌افتد: «دَدَه، دَدَه، نرو. صبر کن!»

ناگهان ننه غلام با صدای راننده از خواب می‌پرد. او به مقصد رسیده است. اما در میان کوچه‌ها و خیابان‌هایی که بسیار دگرگون شده‌اند و شباهتی به اهواز گذشته ندارد حیران و سرگردان است.

«پل سفید کو؟» طاقهای بلند پل سفید را نمی‌بیند «نه! همۀ چی عوض شده!» بچه را دست به دست می‌کند و کنار جدول، تو درازای خیابان راه می‌افتد. دور می‌شود، دورتر. حالا، زیر نور جیوه‌ای چراغهای حاشیۀ خیابان، مثل یک سایه - انگار - و یا مثل یک لکۀ سیاه، لرزش نامحسوسی دارد. چند لحظه بعد، جنبش سایه آرام می‌گیرد - ایستاده است؟ تردید دارد؟ راه را گم کرده است؟ «هووف! - دَدَه، کجایی؟ کجا؟»

سبک اثر

داستان کوتاه «دیدار» از زبانِ راویِ دانای کل، که همچون داستان قبلی با قهرمان خویش گفت‌وگوی مستقیم دارد، حکایت می‌شود. لحن مهربان و دلسوزانه راوی و نیز یادآوری‌های او به ننه غلام به زیبایی داستان می‌افزایند.

[- «مگه مو چطور نگاهش کردم که دَدَه ئیطور آب شد؟» - «یادت نیست ننه غلام؟»] دَدَه، تا غروب که برگشته بودند خانه، گرفته بود، حال خودش نبود [- «مو که چیزی نگفته بودم!» - «به زبان نگفته بودی ننه غلام.»] اما نرمخندش و نگاهش گفته بود.

اما نکته مهم اثر بهره‌گیری مناسب از صحنه‌های توصیفی زننده از مسیر اتوبوس و از

آنچه در درون آن می‌گذرد به عنوان جرعه‌هایی برای ایجاد تداعی‌ها و جریان سیال ذهنی قهرمان داستان است که موجب شده است تا هریک از مضامین یادشده، یکایک، از پس این خاطرات گسسته عرض‌اندام نمایند.

از یک سو، ترسیم مشخصات زندگی ماشینی غلامعباس در بخش مقدماتی داستان، به صورت روایت عادی، و تقابل آن با باقیمانده داستان، که حاکی از دنیای ذهنی متعلق به گذشته ننه غلام است، از طریق جریان سیال ذهنی، نمونه بسیار خوبی از تطبیق سبک با مضمون را ارائه می‌دهد. از سوی دیگر، تداعی لحظات خوش جوانی در تضاد با احساس تنهایی و درماندگی فعلی قهرمانش و تنهایی دده نصرت در لحظه مرگ و درگیری درونی ننه غلام با خویش، به خوبی، مضامینی چون تقابل جوانی و پیری و تنهایی انسان و رویارویی او با خود و دیگران را از پس رجعت‌ها و آشفتگی‌های ذهنی به بیرون می‌کشد، بی‌آنکه از یکپارچگی و انسجام اثر بکاهد. باری همین شیوه‌هاست که آشکارا بر مهارت نویسنده در بهره‌جویی از این شگرد ادبی خاص ادبیات قرن بیستم صحنه می‌گذارد.

(دنباله دارد)

